

Patrycja Huget

DOJRZAŁOŚĆ SZKOLNA DZIECKA W ŚWIADOMOŚCI RODZICÓW I NAUCZYCIELI

Sukcesy dziecka w szkole w dużej mierze zależą od stanu, w jakim przystępuje ono do systematycznego kształcenia. Podstawa programowa wychowania przedszkolnego w bardzo ogólny sposób określa zadania przedszkoli w zakresie problematyki dojrzałości szkolnej, zobowiązując je wyłącznie do tworzenia warunków umożliwiających osiągnięcie gotowości szkolnej. Brakuje natomiast rozporządzeń określających jednoznacznie, kto (psycholog, pedagog, nauczyciel przedszkolny lub nauczyciel w szkole), kiedy (przed rozpoczęciem nauki w szkole czy w klasie pierwszej) oraz jakimi narzędziami powinien badać dojrzałość szkolną dziecka.

Badanie dojrzałości szkolnej stało się problemem szczególnie ważnym ze względu na wprowadzenie obowiązkowej klasy zerowej, w której są realizowane elementy programu klasy pierwszej. Z jednej strony twórcy podręczników i metodycy zwracają uwagę na akcelerację rozwoju jednostki, podkreślając konieczność obniżenia wieku dziecka, w którym zacznie ono podlegać systematycznemu nauczaniu. Z drugiej jednak nie ma aktualnych testów psychologicznych i pedagogicznych, które by określiły rzeczywisty poziom dojrzałości szkolnej – poznawczej, emocjonalnej i społecznej dziecka w wieku sześciu lat. Obecnie w diagnozie dojrzałości szkolnej stosuje się testy i próby, które posiadają normy z końca lat sześćdziesiątych XX wieku. Każda osoba (psycholog, pedagog, nauczyciel) zajmująca się badaniem rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym stosuje inny zestaw testów i prób.

Zasadniczym celem podjętych badań było określenie poziomu wiedzy rodziców i nauczycieli przedszkolnych na temat dojrzałości szkolnej. Zastosowany model badań pozwolił również na porównanie poziomu świadomości roli takich czynników, jak: dojrzałość funkcji percepcyjno-motorycznych i dojrzałość emocjonalno-społeczna w przygotowaniu dziecka do nauki w szkole. Przeprowadzone przeze mnie badania mają charakter pilotażowy. Uzyskany materiał badawczy bę-

dzie podstawą do opracowania w przyszłości szerszego programu badań w zakresie świadomości dojrzałości szkolnej i jej diagnozy.

Przystosowanie się dziecka do wymagań nauczyciela w szkole jest związane z poziomem świadomości rodziców i nauczycieli przedszkolnych. Uchwycenie symptomów późniejszych niepowodzeń szkolnych, wyrównywanie istniejących zaburzeń rozwojowych oraz stymulacja funkcji percepcyjno-motorycznych ma ogromne znaczenie dla dalszego rozwoju dziecka i jego sukcesu w szkole.

Pojęcie świadomości rozumiem zgodnie z definicją Tadeusza Tomaszewskiego, który proponuje, aby traktować ją jako szczególny rodzaj wewnętrznej reprezentacji rzeczywistości, jej wewnętrzny obraz lub model, który spełnia w działalności człowieka przede wszystkim funkcję orientacyjną¹. Świadomość to według Tomaszewskiego subiektywny obraz świata, powstający w dynamicznym procesie odkrywania rzeczywistości, spostrzegania i wydobywania nowych aspektów rzeczywistości.

Dojrzałość szkolna jako problem teoretyczny i praktyczny pojawiła się w psychologii na początku XX wieku w związku z potrzebą określania najkorzystniejszego dla dziecka wieku, w jakim powinno ono rozpocząć edukację w powszechnym szkolnictwie. Dziś podkreśla się konieczność przeprowadzania takich badań ze względu na potrzebę zapewnienia dzieciom dobrego startu w szkole oraz ze względów profilaktycznych – w celu zapobiegania niepowodzeniom szkolnym i niedostosowaniu społecznemu.

Dojrzałością szkolną w praktyce nazywa się taki poziom rozwoju fizycznego, intelektualnego i emocjonalnego, który umożliwia opanowanie wiadomości i umiejętności przewidzianych w programie nauczania w klasie pierwszej oraz współzycie i współdziałanie w zespole klasowym.

Rozwój jest pojęciem wyjaśnianym na kilka sposobów. Anna Brzezińska wymienia trzy grupy definicji. Rozwój może być traktowany jako zmiany ilościowe (przyrost), zmiany jakościowe (każdy następny etap jest „czymś lepszym” niż poprzedni) oraz jako osiąganie dojrzałości (opanowywanie określonych standardów). Dojrzałość można rozumieć wielorako – jako zdolność do pełnienia określonych funkcji i wywiązywania się z określonych zadań, zdolność do zachowania równowagi oraz jako osiąganie stanu doskonałości².

W literaturze przedmiotu funkcjonują dwa podejścia do problemu dojrzałości szkolnej. Pierwsze z nich jest skoncentrowane na dziecku i jego osiągnięciach rozwojowych. Za kryteria dojrzałości szkolnej przyjmuje się umiejętność spostrzegania, klasyfikowania, rozumienia relacji między zbiorami, odtwarzanie znaków graficznych, rozumienie i wykonywanie poleceń, a także umiejętność współdziałania w grupie. Natomiast drugie podejście jest zorientowane na szkołę i wymagania, jakie ona stawia. Postępujący rozwój szkolnictwa, powstanie szkół społecznych, prywatnych i integracyjnych oraz popularyzowanie programów wczesnej edukacji

¹ T. Tomaszewski, *Psychologia*, Warszawa 1975, s. 171.

² A. Brzezińska, M. Burtowy, *Psychopedagogiczne problemy edukacji przedszkolnej*, Poznań 1985, s. 41-42.

wpłynęło na zróżnicowanie kryteriów dojrzałości, uzależnionej w takim rozumieniu od poziomu wymagań szkolnych.

W opracowaniach poświęconych dojrzałości szkolnej najczęściej przytaczana jest definicja Stefana Szumana. Za dojrzałość szkolną uznaje on taki poziom rozwoju fizycznego, społecznego i psychicznego, który czyni dziecko wrażliwym i podatnym na systematyczne nauczanie i wychowywanie w klasie pierwszej szkoły podstawowej³. Przyjęcie takiej definicji pozwala na wyróżnienie dzieci osiagających pewien poziom rozwoju, czyli dojrzałych, i niespełniających tego kryterium, czyli niedojrzałych. W takim ujęciu dojrzałość szkolna jest rozumiana jako moment równowagi między wymaganiami szkoły a możliwościami rozwojowymi dziecka.

Często w literaturze można spotkać termin „gotowość szkolna”. Jego zakres semantyczny jest zbliżony do pojęcia dojrzałości szkolnej. Barbara Wilgocka-Okon przyjęła, że granice między tymi terminami nie są wyraźne, jednak są to dwa różne pojęcia. Podstawą ich różnicowania jest rozumienie istoty i mechanizmów procesu dojrzewania i uczenia się. Mówiąc o dojrzałości szkolnej, zakłada się, że dokonujące się w dziecku zmiany rozwojowe mają charakter spontaniczny i wynikają z procesu dojrzewania. Dojrzałość rozumie się jako poziom rozwoju, charakteryzujący się wrażliwością na oddziaływania zewnętrzne. Stosując termin „gotowość szkolna”, podkreśla się istnienie możliwości ćwiczenia i kształtowania pewnych właściwości dziecka stwarzających szansę osiągnięcia dojrzałości szkolnej⁴.

W literaturze przedmiotu można spotkać definicje dojrzałości szkolnej i gotowości do nauki, odnoszące się do konkretnych umiejętności, jakie musi dziecko opanować w szkole.

Pojęcie gotowości do nauki czytania i pisania Anna Brzezińska zdefiniowała jako taki stan w rozwoju dziecka, który charakteryzuje się wrażliwością na znaki, na ich istotę i znaczenie w procesie komunikowania się oraz podatnością na wskazówki ze strony otoczenia dotyczące istoty czytania i pisania⁵. Autorka wymieniła trzy aspekty gotowości do nauki czytania i pisania: psychomotoryczny, związany z umiejętnością rozpoznawania i kojarzenia znaków, leksykalno-pojęciowy i emocjonalno-motywacyjny, widoczny w zainteresowaniu i podejmowaniu samodzielnych prób czytania i pisania oraz rozumieniu sensu pośredniego porozumiewania się ludzi.

Natomiast Edyta Gruszczyk-Kolczyńska (1994)⁶ podaje jako wskaźniki dojrzałości do uczenia się matematyki takie zmienne, jak umiejętność poprawnego liczenia w zakresie dziesięciu na konkretach, zdolność do rozumowania operacyjnego w zakresie stałości ilości nieciągłych i tworzenia konsekwentnych serii, zdolność do posługiwania się reprezentacjami obrazowymi i pojęciowymi, odporność emocjonalną oraz prawidłowy poziom koordynacji funkcji percepcyjno-motorycznych.

³ S. Szuman, *O dojrzałości szkolnej dzieci siedmioletnich*, Warszawa 1970.

⁴ B. Wilgocka-Okon, *Gotowość szkolna dzieci sześcioletnich*, Warszawa 1970, s. 10.

⁵ A. Brzezińska, *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*, Warszawa 1987.

⁶ E. Gruszczyk-Kolczyńska, *Dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki*, Warszawa 1994.

Od lat osiemdziesiątych XX wieku w polskiej koncepcji kształcenia okres przedszkolny zaczął być traktowany jako pierwszy szczebel nauczania, bezpośrednio powiązany z nauczaniem w szkole. Elementy nauki czytania i pisania oraz nauki matematyki zostały wprowadzone do wychowania przedszkolnego. Wywołało to wiele sprzecznych opinii wśród teoretyków, praktyków oraz rodziców dzieci w wieku przedszkolnym. Kontrowersje budził przede wszystkim moment rozpoczęcia przez dziecko nauki czytania i pisania. Wprowadzenie w 2004 roku obowiązkowej klasy zerowej spowodowało powrót tego problemu.

Oprócz pracy dydaktycznej nauczyciele są zobowiązani do samodzielnego przeprowadzenia diagnozy osiągnięć edukacyjnych dzieci w wieku przedszkolnym: Zarządzenie Małopolskiego Kuratora Oświaty z 14 marca 2005 zobowiązuje ich do systematycznej i rzetelnej diagnozy poziomu rozwoju dziecka, jego wiedzy i umiejętności.

Rola środowiska społecznego w kształtowaniu dojrzałości szkolnej

Osiągnięty przez dziecko poziom dojrzałości szkolnej jest zawsze zdeterminowany dwoma rodzajami czynników – biologicznymi (uwarunkowane osobniczo zdolności, inteligencja) i środowiskowymi (formy i metody pracy pozwalające osiągnąć dojrzałość szkolną). Dojrzałość do nauki czytania, pisania i matematyki nie pojawia się u dziecka samorzutnie, jest efektem rozwoju, w którym ważną rolę odgrywają oddziaływania dorosłych – rodziców i nauczycieli przedszkola.

Zdaniem Lwa S. Wygotskiego, dziecko w wieku niemowlęcym i niemowlęcym uczy się spontanicznie i naturalnie. Proces uczenia się przebiega w każdych okolicznościach i mimowolnie. Według własnego programu dziecko opanowuje sprawności psychomotoryczne – lokomocyjne, manipulacyjne i percepcyjne. Zadaniem dorosłych jest organizowanie dziecku materialnych warunków do działania. Osiągnięcia tego wieku rozwojowego dają dziecku pewną niezależność od dorosłych w poznawaniu otoczenia fizycznego i społecznego. Drugą formą uczenia się jest uczenie się reaktywne – pod kierunkiem dorosłego pełniącego funkcję nauczyciela. Uczenie się przestaje być okolicznościowe, a staje się aktywnością celową i ukierunkowaną. Wiek przedszkolny jest okresem przejściowym, w którym dziecko przechodzi od uczenia się według własnego programu do uczenia się według programów zewnętrznych⁷.

Przebieg interakcji dziecka z otoczeniem tworzy społeczny kontekst rozwoju, w którym jest wychowywane dziecko. Jego działania i umiejętności zależą od rodzaju wsparcia otrzymywanego przez dorosłych.

Wygotski zwracał szczególną uwagę na fakt, iż dziecko uczy się dzięki interakcjom zarówno z przedmiotami, jak i z ludźmi. Interakcje społeczne mają ogromne znaczenie dla rozwoju, ponieważ dostarczają systemu znaków oraz znaczeń kulturowych, głęboko ingerując w rozwój. Analizując proces rozwoju dziec-

⁷ L. S. Wygotski, *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, [w:] idem, *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa 1971, s. 517.

ka, autor stwierdził, że każda wyższa funkcja psychiczna pojawia się w rozwoju dwukrotnie: jako działalność zespołowa i społeczna oraz jako działalność indywidualna, czyli wewnętrzny sposób myślenia dziecka. W procesie rozwoju ważny jest zarówno aktualny poziom funkcjonowania dziecka, przejawiający się w podejmowanej samodzielnie aktywności, jak również aktualny poziom wymagań i oczekiwań otoczenia wobec dziecka. Autor posługuje się pojęciem „strefy najbliższego rozwoju”, oznaczającym różnicę pomiędzy aktualnym poziomem rozwoju, wyrażającym się zdolnością samodzielnego rozwiązywania problemu, a poziomem najbliższego rozwoju, czyli zdolnością rozwiązania problemu pod kierunkiem dorosłego⁸. Strefa niedojrzałych, ale dojrzewających procesów tworzy strefę najbliższego rozwoju. Różnica między poziomem rozwiązywania zadań dostępnych pod kierunkiem i przy pomocy dorosłych a poziomem samodzielnego rozwiązywania zadań określa obszar aktywności dziecka.

Osiągnięciem rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym jest przede wszystkim uzyskanie niezależności fizycznej i społecznej, objawiające się ukształtowaniem gotowości do coraz bardziej samodzielnego kierowania swoim postępowaniem i rozpoczęcie kształtowania się poczucia odpowiedzialności za własne zachowanie.

Częstymi błędami popełnianymi przez nauczycieli i rodziców dzieci w wieku przedszkolnym są: nadmierne stymulowanie rozwoju intelektualnego, nieuwzględnianie potrzeb rozwojowych dziecka lub stawianie przez rodziców zbyt niskich wymagań. Dziecko kończące przedszkole powinno być przede wszystkim przygotowane do uczenia się pod czymś kierunkiem, do samodzielnej pracy z pomocą nauczyciela i rodziców oraz do współdziałania w zespole.

Zdefiniowanie dojrzałości szkolnej jako pewnego poziomu rozwoju sfery fizycznej, społecznej i psychicznej pozwalającego na systematyczne nauczanie umożliwi sformułowanie kryteriów charakteryzujących rozwój każdego dziecka. Okres przedszkolny nie może się sprowadzać do naśladowania szkoły. Osiągnięcie dojrzałości szkolnej można dziecku ułatwić, poddając je odpowiednio ukierunkowanemu oddziaływaniu kompensacyjno-korekcyjnemu i wychowawczemu.

Głównym zadaniem rodziców i nauczycieli w kształtowaniu dojrzałości szkolnej dziecka jest stworzenie bogatego i zróżnicowanego środowiska, w którym dziecko będzie miało okazję podejmować takie czynności, jak poszukiwanie, eksperymentowanie i próbowanie. Stwarzanie przez dorosłych sytuacji, w których dziecko działa na polecenie i według ich instrukcji oraz tylko naśladuje dorosłych, nie przygotowuje dziecka do samodzielnego działania i uczenia się. Zapewnienie przez dorosłych poczucia bezpieczeństwa i pewności siebie na płaszczyźnie emocjonalnej daje dziecku odwagę w poznawaniu otoczenia i pozwala mu na prawidłowy rozwój umysłowy i społeczny.

W dalszej części artykułu przedstawię wyniki ankiety, której celem było uzyskanie informacji na temat potocznej wiedzy rodziców i nauczycieli przedszkolnych na temat dojrzałości szkolnej.

⁸ L. S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne: dzieciństwo i dorastanie*, Poznań 2002, s. 85.

Wyniki badań

Badania zostały przeprowadzone w roku szkolnym 2004/2005. Objęto nimi rodziców dzieci sześciolletnich i nauczycieli przedszkolnych z krakowskich przedszkoli. Rozprowadzono 40 ankiet badających świadomość rodziców i nauczycieli w zakresie dojrzałości szkolnej. Grupę badanych stanowiło dwudziestu rodziców i dwudziestu nauczycieli.

Celem badań było poznanie stanu wiedzy rodziców i nauczycieli na temat definicji i wskaźników dojrzałości szkolnej. Wyniki badań dotyczących rozumienia dojrzałości szkolnej przez rodziców i nauczycieli zamieszczono w poniższej tabeli. Odpowiedzi respondentów na pytania znajdujące się w ankiecie zostały zaliczone do sześciu kategorii. Ze względu na niewielką grupę badanych dane przedstawione w tabeli są wyłącznie liczbowe.

Tabela 1. Dojrzałość szkolna w świadomości rodziców i nauczycieli przedszkolnych

	Kategoria	Badani	
		Rodzice	Nauczyciele
1	Rozumienie dojrzałości szkolnej jako pewnego poziomu rozwoju sfery ruchowej, poznawczej i emocjonalnej	4	17
2	Rozumienie dojrzałości szkolnej wyłącznie jako zdolności operowania znakami i symbolami	16	3
3	Świadomość potrzeby stymulacji funkcji percepcyjno-motorycznych	5	16
4	Rozumienie przyczyn trudności w opanowaniu techniki czytania	5	16
5	Rozumienie potrzeby wspólnego oddziaływania nauczycieli i rodziców w przygotowaniu dziecka do szkoły	4	20
6	Świadomość roli czynników emocjonalnych i społecznych w dojrzałości szkolnej	4	20

Źródło: badania własne.

Z otrzymanych danych wynika, że rodzice charakteryzują się niższym poziomem wiedzy na temat dojrzałości szkolnej niż nauczyciele. Rodzice dzieci przedszkolnych najczęściej rozumieją dojrzałość szkolną jako proces opanowywania konkretnych umiejętności przez dziecko – czytania, pisanie, liczenia. W sytuacjach, kiedy dziecko ma trudności z opanowaniem tych umiejętności, szukają oni przyczyn w braku motywacji dziecka, jego niechęci do nauki lub w niekompetencji nauczycieli przedszkolnych. Badani nauczyciele w przeważającej części mają świadomość, czym jest dojrzałość szkolna i jakie działania należy podjąć, kiedy dziecko ma trudności z opanowaniem znaków graficznych i techniki czytania. Dostrzegają potrzebę stymulacji funkcji percepcyjno-motorycznych, kiedy rozwój dziecka przebiega nieharmonijnie, oraz rozumieją konieczność współpracy z rodzicami dzieci w wieku przedszkolnym.

Podsumowanie

- 1) Istnieją różnice w rozumieniu pojęcia dojrzałości szkolnej przez rodziców i nauczycieli przedszkolnych.

- 2) Nauczyciele przedszkolni charakteryzują się wyższym poziomem świadomości dojrzałości szkolnej niż rodzice dzieci w wieku przedszkolnym.
- 3) Rodzice częściej niż nauczyciele przedszkolni zawężają pojęcie dojrzałości szkolnej do zdolności operowania znakami i symbolami (wąskie rozumienie dojrzałości szkolnej).
- 4) Istnieje również grupa nauczycieli (nieliczna), którzy umiejętność czytania, pisania i liczenia w zakresie 20 traktują jako wskaźnik osiągnięcia przez dziecko dojrzałości szkolnej.
- 5) Nauczyciele mają świadomość potrzeby stymulacji funkcji percepcyjno-motorycznych w wypadku dzieci z fragmentarycznymi deficytami rozwojowymi, natomiast rodzice nie mają takiej świadomości.
- 6) W przypadku, kiedy dziecko ma trudności w opanowaniu techniki czytania czy też liczenia, rodzice uważają, że jest to spowodowane niechęcią dziecka do nauki.
- 7) Nauczyciele potrafią rozpoznać przyczynę trudności dziecka w opanowaniu zdolności operowania znakami i symbolami.
- 8) Rodzice nie traktują umiejętności społecznych i emocjonalnych, takich jak współdziałanie i współzycie w grupie rówieśników, jako wskaźnik dojrzałości szkolnej. Uważają, że są to umiejętności, które dziecko powinno nabyć w szkole.
- 9) Rodzice nie dostrzegają potrzeby wspólnego oddziaływania domu rodzinnego i przedszkola w przygotowaniu dziecka do szkoły (uważają, że jest to zadanie przedszkola).

Dojrzałość szkolna ma istotny wpływ zarówno na osiągnięcia dydaktyczne dziecka, jak również na jego pozycję w grupie rówieśniczej. Określenie jej stopnia pozwala stwierdzić, jakie są możliwości rozwojowe dziecka. Uczniowie charakteryzujący się brakiem dojrzałości szkolnej nie osiągają sukcesów w nauce już od początku pierwszej klasy. Brak zrozumienia przyczyn tych trudności powoduje sytuację, w której stawia się dziecku wymagania, którym nie jest ono w stanie sprostać, co z kolei wpływa negatywnie na jego motywację do nauki i tym samym jeszcze bardziej pogarsza wyniki w nauce. Obowiązkowe badania dojrzałości szkolnej dzieci w wieku sześciu lat przyczyniłyby się do zmiany tej sytuacji. Wyniki odpowiednich testów wskazałyby, które dzieci należy objąć opieką specjalistów – psychologów i pedagogów już na samym początku klasy pierwszej, i tym samym zmniejszyłyby skutki niepowodzeń w nauce.

Bibliografia

- Brzezińska A. (1987), *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*, Warszawa.
- Brzezińska A., Burtowy M. (1985), *Psychopedagogiczne problemy edukacji przedszkolnej*, Poznań.
- Gruszczyk-Kolczyńska E. (1994), *Dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki*, Warszawa.
- Szman S. (1970), *O dojrzałości szkolnej dzieci siedmioletnich*, t. 5, Warszawa.
- Tomaszewski T. (1975), *Psychologia*, Warszawa.

- Wilgocka-Okoń B. (1970), *Gotowość szkolna dzieci sześcioletnich*, Warszawa.
- Wygotski L. S. (1971), *Nauczanie a rozwój w wieku przedszkolnym*, [w:] idem, *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa.
- Wygotski L. S. (2002), *Wybrane prace psychologiczne: dzieciństwo i dorastanie*, Poznań.